

Література

Юрій Липа

Гавриїл Приступко, керманіч белетристичного відділу української газети, ішов з редакції додому.

Се була осінь 1917 — день був яскравий і прозорчастий, свіжий.

Приступко минав безлюдні вулиці швидким кроком і не ставав, тільки звільняв ходу, дивлячися на небо, коли там у синяві розпукувалися, мов вовна бавовняника, білі кучеряві дими шрапнелів.

Стрілянина все ряснішала. Зударилися дві сили, але відламки шрапнелі били по всіх; що прищулили вуха і сховались.

По дорозі додому Приступко мав минати комендантуру міста, але, хоч продовжував тим собі значно дорогу, обережно обійшов її бічними вулицями, де дома були нижчі і сумирніші, ніж п'ятиповерхові всередині міста.

Журналіст подумав, що коло комендатури, можливо, ще стоять юрби жовнірів, що неохоче шикуються в лави, машинально перевіряючи зброю. Є там також молоді прапорщики, що дзвінко кричать, стараючися не згубитися в юрбі; кулеметчики, що тягнуть на спинах кулемети. Є там також і спокійні хорунжі, що розвивають великі жовтоблакитні прапори на новесеньких соснових держалнах. А за цим усім слідкують очі з сусідніх вікон, де шиби повибивані де-не-де від вибухів. А до сього осередку з сірими невиспаними штабівцями дзвонять жадібно телефони за наказом, що його чекають, розкидані по великому місті, уперті "відділи" українського війська.

Дуже можливим було, що довкола суворого будинку комендатури билися, що слів не було чути, що будинок сей і сусідні зяяли пробоями і що кулемети, як злі пси, не давали обкрадати Націю.

Приступко був старшою людиною, що пережив багато, і тепер він, виконавши свої обов'язки в редакції, поспішав додому на обід і почував себе голодним і змученим.

Приступко станув.

На вулиці під високим і дуже довгим камінним парканом, що огороджував якусь фабрику, лежав забитий, як немовля, підібгавши руки і ноги. Він був убраний досить добре. Лиця не було видно. Вапняк паркана був покопирсаний частими кулями, і, може, кілька плям на шиї нерухомого були плямами крові. Се був розстріляний.

Приступко з цікавістю, що була йому самому неприємна, підійшов зовсім близько, стараючися заглянути в лице трупа. Збоку виглядало, наче він обнюхував забитого.

Надумавшись трохи і поглянувши навкруги, літератор потягнув за волосся голову вбитого. Показалося лице, ніби дуже втомлене, з дуже великими, дуже блідими і затисненими губами.

І в сю ж мить Приступко відскочив і шарпнувся до брами дому насупроти; скочив і причинив хвіртку брами за собою.

Порожньою і безгомонною вулицею середньо швидко зближалося велике тягарове

авто, повне озброєних робітників. Робітники стояли і при кожному струсі хиталися, очайдушно чіпляючися один за другого, стривожено і нервово галасуючи; найбайдужніше виглядав ситий шофер у шкіряній куртці з червоною стрічкою.

Недалеко брами, де був Приступко, стихився хід самоходу. Шофер, з другим таким самим спокійним, скочив на землю і підніс покритку мотору, що нерівно гудів. Раз-у-раз пахкав карбуратор. Помічник шофера, упершись руками в коліна, також присідав і заглядав до машини, клонячи голову то до одного, то до другого плеча. Частина робітників повискакувала з авта, а провідник їх, сивавий дідок-жид з хижим профілем, виліз на сидження шофера і надсаджувався, виголошуючи промову, тримаючися одною рукою червоного обвислого прапору, де можна було прочитати тільки, "... ім. Лібкнехта".

Із-за рогу висунулося нагло дуло рушниць, пара очей, і, як бич, хляснув постріл. Хтось у юрбі ойкнув — може, таких було більше, — промовець зблід і поліз з високого сидження вділ. Робітники відповіли безладними пострілами.

Але саме тоді почулися слова команди, і кільканадцять вершників у сивих шапках по троє вилетіло з-за рогу, безперервно стріляючи. Ні, їх було не кільканадцять, властиво тільки сімох: шістьох великих козаків на тяжких чорних конях і вкінці на гнідому хлопчик, якому жовтоблакитні ленти на кашкеті додавали трохи дівочого вигляду.

Вершники летіли риссю і стріляли майже проміж очі своїх противників; потім їх губи заворушилися, розлягся крик, блимнули леза, кіннотчики розділилися і почали рубати шаблями утікачів.

Бо лише декількох з нападених стріляло з-під стін, кількох лежало скривавлених на землі, багато падало навколішки блідих, благаючи відпихаючим рухом рук, зрештою ціла сотня ім. Лібкнехта бігла перед себе, аби лишень не бачити того, що діється позаду.

Се тривало коротко.

На постріл і слова наказу вони верталися і покірно ставали в ряди полонених. Ніхто не втік.

Шофера знайшли і витягнули з-під авта: він згубив десь червону стрічку, але вираз лица мав такий самий байдужний, як перед тим.

Самохід рушив у той бік, звідкіля вискочили кіннотчики, везучи зброю, знесену бранцями. Авто їхало, мов на похороні, і полонені йшли за ним по чотири, по п'ять; чотири кіннотники по боках, а позаду два у сивих папахах з молоденьким посередині.

Приступко глядів крізь своє віконце, аж поки всі не зникли за рогом. Як швидко то з'явилось, так швидко, як мариво, й зникло.

Під час наскоку Приступко не був певний своєї безпеки і все зиркав на дерев'яні сходи в сінях, що провадили вгору, однак цікавість перемогла, і він, трохи здригаючися, з нерівним віддихом, стояв увесь час коло малого, як долоня, віконця і дивився.

Тепер вулиця була порожня, ніхто живий з бійців не зістався, ніхто з забитих не рухався, ніхто не виходив з мовчазних домів, а літератор стояв коло хвіртки, як

прикутий.

І раптом аж жахнувся, гамуючи скрик: хтось у півсутіні сіней торкнувся його рукава. Се був якийсь молодий чоловік, що вийшов з сутіні сіней.

Приступко подивився на нього неспокійно, але той цілою своєю істотою висловлював просьбу пробачити йому.

— Чого ви хочете? — голос Приступка був хрипкий.

Молодий чоловік попросив вибачення, але вже словом, і нагадав Приступкові, що вони знайомі, "хоч ви, може, й забули" — додав, він із тою несміливою усмішкою, яку Приступко звик бачити в редакції у початкуючих письменників.

Тут прийшла черга на Приступка чемно усміхнутися, хоч він не пригадував стисло, де бачив молодого чоловіка, і він простягнув втішеному юнакові руку до привітання.

Молодий чоловік попросив редактора "зробити йому честь і відвідати скромну хатинку, бо сьогодні уже не вперше б'ються на сій вулиці: недалеко стоять наші кінні стежі, а в сусідніх кварталах — червона гвардія".

Молодий чоловік мешкав невисоко з сестрою, жінкою негарною і мовчазливою. Двопокоеве помешкання було чисте і привітне.

Мов збагнувши таємні думки літератора, молодий чоловік запросив його до столу, де парував борщ.

Під час обіду заспокоєний Приступко приглядався до свого господаря. Молодий двадцятькількалітній чоловік поза працею в конторі весь вільний час віддавав літературі. Його трохи булькаті ясні очі блищали задоволено, коли по обіді він показував Приступкові свою бібліотечку. Там переважали кольорові томики новітніх письменників.

Він щораз сміливіше засипав Приступка питаннями з літератури.

Приступко сів вигідно на софі і почав говорити своїм низьким голосом, потрясаючи сивавою головою; він говорив, упиваючися прізвищами і самим собою, він борзо обрисовував зустрічі і постаті літераторів, усміхнувшись до одного, обурившись несправедливостями в житті другого, поклепавши по плечу третього, а декого навіть покаравши раптовним: ех! — і мовчанкою.

Сам Приступко, як і більшість українських письменників, був чистим ліриком і свій ліризм тепер із приємністю виявляв і підкреслював. Се було щось, якби стара панна оповідала про свої бали молодості.

Раптом Приступко замовк, може змучився, і підійшов до замкненого вікна, що виходило на вулицю.

Вулиця була порожня. Торохкотіння ставали ніби ближчими в зростаючих сутінках. В тих сутінках мусило сеї ночі багато полягти.

— А все ж треба йти додому, — сказав на голос Приступко і дуже легко згодився зістатися у молодого Єрлеця на нічліг.

У той же вечір Єрлець, по вечері, сухо і уривчасто читав свої твори. Читав і поглядав на редактора. Той мав лице скупчене, майже поліційно уважне і час від часу тесав яскраві фрази, запиваючи їх ковтками чорної кави.

Філіжанку за філіжанкою беззвучно приносила Серафима, сестра Єрлеця.

Будова речень, походження, місце і запах слова, правильність тону, паралелі у своїх і в чужинців Приступко швидко знаходив, ганив, подивляв. По однім оповіданням помовчав, надумався і сказав:

— Се і я хотів би так написати!

Приступко був знаний як пурист і безпощадний пурист.

— Ви хочете сказати, що воно таке ж добре, як і ваші речі? — червоніючи щасливо, насторожився Єрлець. І раптом припинив, бачучи, що Приступко по сих словах підвівся сивогривий, великий і розлючений.

— А коли б і так? — сердито сказав він. А коли б і так, чи то є добре?

І тут бачучи, що Приступко скаже ще багато, Єрлець склав свої зошити і відклав набік.

— Так, ходив по покою розгніваний старий, — так, ви не є з тих роззухвалених і сірих письменців без традиції і без літератури в своїх творах. Ви вчилися, ви вчитеся. В кожному вашому творі все є обмислене і все є живе; кожний ваш твір має свій закон. Коли хочете, я можу вам сказати, що б сказали про вас критики, рецензенти, систематизатори всякі! Скажуть: талант, велика праця над собою, благодатні впливи, і інше, і інше...

Але то для них, що з усього роблять підручник. Але для нас, для нас, що пишуть, що здобувають, що творять, що є найважливіше, що, що?

Старий станув при сих словах, поволі повернувся і глянув на Єрлеця, втягнувши голову в плечі. Здавалося, міг скочити або ударити. А найстрашніші мав очі, не ті інтелегентні, що все на світа багателізують, а очі зимні, неспокійні, що владно надають зміст оточенню. "Князь", — подумав Єрлець.

— Невмолимість, — ось що великий творець повинен знати, майже засичав згорблений старий і випростувався.

— А чи ж ви хочете бути невимолимим для себе?

Єрлець теж напівпідвівся, кивнув головою і знов сів: тепер, чув він, скажеться найважливіше.

— А найбільша невимолімість каже: Живи сам і живи з цілим світом. А ви відчуваєте його? Той цілий світ?

І мимоволі Єрлець глянув теж у вікно, як і Приступко: за вікном була темрява і хаос, може єдиним світлом там були полум'я вибухів та вогники й іскри пострілів.

— Слухайте, хто такий я? — і Приступко сів. Я є спадок, я є підрахунок дрібної течійки, котра дзюркотіла донині через стару українську шляхту, через українофілів, радикальне українство. Тепер се не може бути течійкою, тепер, ви чуєте сі кулі, се народ промовляє. Се він, що жив досі як сновидида, що як колосальний сновидида під чужою владою опановував нові й нові землі, се він промовляє.

І мені здається (я не історик), дійшовши до моря, заповнивши всі спірні землі довкола, ставши в тривалих границях, прокинувся велет-сновидида і тепер прийшов час на найвище довершення і початок творчий — державу. Починаємо і, може вперше по

Батиевій навалі, з широким розмахом... А я? а моя творчість? Вона зв'язана з своїм часом. Мій час, однак, був малий. Малий час.

Єрлець глядів на болісно викривлені уста, на владний профіль і мовчав.

— Ото тому болісно мені сказати: ви пишете, як я. Тобто: ви є непотрібні, бож я вже своє виконав. Не вітряки інтелігентської буденщини, не сморід мужицького пригнічення, та й не Афонська гора естетів, — а щось інше тепер буде на чолі. Тим іншим жийте, з тим іншим ідіть. Треба бути консеквентним. Старе минуло — ідіть з тим іншим.

— Що де то є інше? І де його шукати? — опустивши голову, сказав Єрлець.

— Ніч довкола, стрілянина рясна та й тільки. Шукайте того іншого; може, воно в героях, може, воно в відважних, може, просто в бандитах, а завжди в людях. Шукайте його: треба бути консеквентним...

Приступко замовк: він сам не звик розв'язувати так питання. Се було якесь чортівське наводження. Він сам себе боявся розуміти: а чи ж розумів його молодий чоловік?

У сю хвилю ввійшла Серафима:

— Лесю! — сказала вона, — вибач, але я вже давно хотіла тобі сказати: там хтось стогне і ворухиться під дверима на сходах. Лишень я боюся відчиняти.

— Я піду погляну, — сказав Єрлець.

Він із сестрою пішли наперед, а Приступко, високо піднісши свічку, світив їм.

"Люди так глибоко не розуміють один одного", — думалося вперто йому: він гнівався на себе.

На сходах дійсно лежав хтось дуже молодий і дуже блідий в уніформі телеграфіста. Він злегка постогнував: мав перебиту ліву руку. Коли Приступко посвітив ближче, Єрлець із сестрою пізнали хлооця. Ні слова не кажучи, занесли його до себе.

— Слухайте, Лесю, і ви, Серафимо! — шепотів ранений, лежачи на софі і прийшовши до себе. Я маю записку до комендатури, до штабу. Сотня Керелицького в тяжкому стані: вони можуть допомогти. Ось записка.

Потім ранений сказав іще, що більшовицька кіннота потратувала його кіньми, і знову зімлів.

Єрлець, спокійний, узяв записку, подивився на підпис, на свічку, що зашкварчала, а потім сховав записку в бічну кишеню, убрав плащ і кашкет, і пішов задуманий до дверей.

Сестра молодого чоловіка почала упрошувати не губити себе, не покидати її, і старий поет почув себе тут зайвим. Тим часом Єрлець поволі відімкнув двері ключем і, півобернувшись до Приступка, сказав півголосом:

— Мені здається, я зрозумів вас. Дійсно... — сказав він, ідучи вже сходами до брами і ховаючи ключ, — треба бути... — і тут узявся за клямку хвіртки і цілою поставою обернувся до старого, що присвічував йому згори:

"Треба бути консеквентним".

І вийшов.

Сестра Єрлеця, плачучи й нарікаючи нишком, почала стелити Приступкові ліжко. Торох пострілів то рідшав, то ряснішав, а Приступко, замислений, підійшов до вікна: погляд його упав на софу.

Там лежали недбало розкинені, дрібно записані кавалки паперу.

1928